

Anadolu Prehistoryasında Direkli Mağarası Kazıları ve Buluntuları

Cevdet Merih Erek* – Sajad Samii**

Öz

Anadolu arkeolojisinde mağara içi yerleşim ve kültürlerinin araştırılma tarihi çok eskilere dayanmaktadır. 1845 yılında Yarımburgaz Mağarası'nın, 1945 yılında Karain Mağarası'nın keşfinin ardından; on bir yıl sonra (1956) Öküzini Mağarası kazılarının ve 1988 yılında Üçağzlı Mağarası'nda kazı çalışmalarının başlatılmasının ardından, 2007 yılında Suluin ve Direkli Mağarası kazılarının başlaması ile Anadolu arkeolojisinde mağara kazılarının sayısı tarihinde hiç olmadığı kadar artmıştır. 2015 yılında Keçe Mağara, 2017 yılında Kızılın, İnönü ve İnkaya Mağaraları, 2019 yılında Gedikkaya Mağarası, 2020'de Yusufun Kayası ve 2021'de Eşek Deresi Mağarası ve Balık Mağarası kazıları bilim dünyasıyla buluşturulmuştur. Bütün bu mağara kazıları, Anadolu Paleolitüğü ve ardından Epipaleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç kültürlerine ilişkin kanıtların açığa çıkarılmasını sağlamıştır. Ancak bunların içinde en uzun süreli olan üç mağara kazısı bulunmaktadır. Bunlar, Karain Mağarası, Öküzini Mağarası ve Direkli Mağarası'dır. Direkli Mağarası, Anadolu'nun en doğusunda kazısı gerçekleştirilen Epipaleolitik Dönem yerleşimine sahip mağaralardan biridir. Diğer Yusufun Kayası Mağarası'dır. Jeostratejik konumu ve içinde barındırdığı kültürel tarihçe, Direkli Mağarası'nı batıdaki diğer mağara kazılarından bir dereceye kadar farklı kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Direkli Mağarası, Orta Toros Dağları, Kahramanmaraş, Epipaleolitik, Holosen.

Direkli Cave Excavations and Findings in Anatolian Prehistory

Abstract

The history of researching cave settlements and cultures in Anatolian archeology dates back to the early periods of discipline. Following the discovery of Yarımburgaz Cave in 1845, and Karain Cave in 1945, excavations at the Öküzini Cave began eleven years later, in 1956. After the start of excavations at Üçağzlı Cave in 1988, the initiation of Suluin and Direkli Cave excavations in 2007 increased the number of cave excavations in Anatolian Archeology more than ever before. The excavations of Keçe Cave in 2015, Kızılın, İnönü and İnkaya Caves in 2017, Gedikkaya Cave in 2019, Yusufun Kayası in 2020 and Eşekderesi and Balık Caves in 2021 were also introduced to the scientific community. All these cave excavations have revealed evidence regarding the Anatolian Paleolithic and subsequent

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, <https://ror.org/05mskc574> cevdet.erek@hbu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-0259-5111>

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, <https://ror.org/05mskc574> sajad.samii@ogr.hbu.edu.tr <https://orcid.org/0009-0004-8598-819X>

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atf/Citation: Erek, Cevdet Merih – Samii, Sajad, "Anadolu Prehistoryasında Direkli Mağarası Kazıları ve Buluntuları", *Höyük* 16, 2025, 1-26.

Epipaleolithic, Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze cultures. However, among these sites three caves represent the longest-running excavations: Karain Cave, Öküzini Cave and Direkli Cave. Direkli Cave is one of the easternmost excavated Epipaleolithic settlement caves in Anatolia; the other is Yusufun Kayası Cave. Its geostrategic location and the cultural sequence it contains make Direkli Cave somewhat distinct from the cave excavations in western regions.

Keywords: Direkli Cave, Central Taurus Mountain, Kahramanmaraş, Epipaleolithic, Holocene.

Giriş

Direkli Mağarası, Akdeniz bölgesinin doğusunda kalan, coğrafik olarak hem Güneydoğu Anadolu hem Akdeniz hem de kısmen Doğu Anadolu özellikleri gösteren Kahramanmaraş ili sınırları içinde yer alan doğal bir mağaradır. Mağara, il merkezinin yaklaşık olarak 45 km kuzeybatısında bulunan Döngel Mahallesi sınırları içinde, Höbek Dağı'nın güneydoğu eteklerindeki vadi içindedir¹ (Resim 1). Mağaranın içinde bulunduğu coğrafya, dik dağlardan oluşmuş, tipik Akdeniz görünümüne sahip bir yapıdır. Oldukça bol su kaynaklarının mağara çevresinde olması, bölgenin Paleolitik sonundan bugüne kadar kesintisiz iskân edilmesini sağlamıştır.

Direkli Mağarası, 1959 yılında Kılıç Kökten tarafından keşfedilmiş ve kısa süreli kazısı gerçekleştirilmiş bir mağaradır². 2006 yılında “Kahramanmaraş İli ve İlçeleri Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması Projesi” kapsamında ziyaret edilmiş³ ve 2007 yılından itibaren de uzman ekipler tarafından kazı çalışmaları sürdürülmüştür⁴. Kökten⁵ Direkli Mağarası'nı “Aurignacien” kültürle nitelemiştir, ancak bu nitelemeyi tanımlayacak herhangi bir yontmataş veya başka bir materyal kültür unsuru günümüze ulaşmamıştır. Sözü edilen “Aurignacien” tanımını test etmek için 2006 yüzey araştırması sırasında mağaranın yüzeyinden yontmataş materyalleri toplanmış ve bunların içindeki “Yarım Ay” olarak tanımlanan geometrik mikrolitik örneklerinin fazlalığı dikkat çekmiştir⁶. Bu mikrolitiklerin, Yakın Doğu'daki pek çok sit ve Anadolu'da Öküzini Mağarası'ndan tanıdığımız Epipaleolitik materyalleriyle örtüştüğü gözlemlenmiş ve mağarada kazıların yapılması planlanmıştır.

Öküzini Mağarası'nın Toros Dağları'nın batısında bulunan tip sit istasyon ve Anadolu Epipaleolitliğini tanımlamaya olanak veren ilk istasyon olmasının ardından Direkli Mağarası'nda gerçekleştirilecek olan çalışmalara başlamak heyecan verici olmuştur. Çünkü Anadolu Platosu'nun doğusuna doğru gidildikçe Epipaleolitikle ilişkilendirilmiş stratigrafik veri, kazıların başladığı tarihte bulunmamaktaydı. Direkli Mağarası, Toros Dağ silsilesinin neredeyse tam da ortasında bulunan bir mağara yerleşimidir ve pek çok ekolojik bölgenin kesişme konumunda yer almaktadır.

Ekolojik bir çerçeve içinde ele alınması gereken kültürleri ve bunların evrimsel ilerleyişini iki ana unsur içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bunlardan biri “evrimin ilerleyişi” diğeri ise “evrimin tarzı”dır. Bu makro evrim modeline göre gelişmiş atılımlardır⁷. “Varlıkların Yönetim

1 Erek 2009.

2 Kökten 1959.

3 Erek 2008.

4 Erek 2012.

5 Kökten 1960, 47-48.

6 Erek 2008, 10-11.

7 Simpson 1944.

Stratejileri”ne dayalı kültürel evrim modellemesi, “makro evrim” bakış açısıyla ekolojik bölge karakterlerine uygun olarak değerlendirildiğinde, “Güneybatı Asya Ekolojik Nişi” içinde bulunan Direkli Mağarası’nı ve kültürel çeşitliliğini açıklamak mümkündür.

“Çevresel çeşitlilik” ve “kültürel çeşitlilik”, Direkli Mağarası stratigrafisini içinde bulunduğu ekolojide tanımlamamıza olanak sağlayacak düzeydedir. Kahramanmaraş ili coğrafyası, Arap Yarımadası’yla Anadolu Platosu’nun çarpışma bandındadır. Bu sebeple çok sayıda tektonik hareket kabiliyetine sahiptir. Levha tektoniğinin yoğun aktivitesini görmemize olanak veren en önemli kanıtlar, ilin bir yandan Akdeniz, diğer yandan Güneydoğu Anadolu ve kısmen de Doğu Anadolu coğrafik yapısını ve iklimlerine uygun bitki örtüsünü gösteriyor olmasıdır. Doğal olarak bu ekolojik niş içindeki farklı varlıkların ve farklı stratejilerin de belirlenmiş olması bir sürpriz değildir. Esasında Levant Koridoru olarak adlandırılan bölgede de farklı stratejilerin aynı coğrafik alanda bile nasıl çeşitlendiğini Bar-Yosef⁸ çok iyi açıklamıştır⁹. Örnek olarak gösterilen Qalkhan ve Hamran sitlerindeki Epipaleolitik gelişimin kurak bölge koşullarına göre oluşmasına karşın, Geometrik Kebaran kültürünün Akdeniz iklim kuşağına göre gelişen bir çizgisinin olduğu ifade edilmiştir.

Jeomorfolojik olarak Doğu Akdeniz sahil şeridi ve buna hemen paralel uzanan Lübnan, Anti-Lübnan, Amanos Dağ silsilelerinin Toros Dağları’yla kesişerek bir ekolojik niş yaratması ve bu dağ sırasının art bölgesinde oluşan farklı ekolojik ortamlara dayalı kültürel farklılaşmaları açıkça görülebilmektedir. Direkli Mağarası bu büyük ekolojik ortamın (Güneybatı Asya Ekolojik Nişi¹⁰) kuzeybatı köşesinde, doğal geçitlerle bölgeleri birbirine bağlayan rotanın üzerinde, Doğu Akdeniz’dekinden biraz daha farklı bir Epipaleolitik kültürel gelişimi göstermesiyle tanınmaktadır.

Direkli Mağarası C¹⁴ Sonuçları ve Stratigrafisi

Direkli Mağarası Kazılarına ilişkin elimizde farklı laboratuvarlarda yapılmış C¹⁴ analizleri bulunmaktadır. Bu analizler kemik örnekleri üzerinden yapılmış olup C¹⁴ analizine uygun yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. İlk güvenilir analiz 2015 yılında BETA laboratuvarından alınmıştır. Bu analizler, 2013 yılı kalibre edilmiş veri tabanına göre yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizlerde, eğer “sayım istatistikleri ± 30 yıldan daha düşük sigmalar üretmişse, verilen sonuçlara GÖ ± 30 ilave edilmiştir. Sonuçlar, “2 Sigma (δ) Konvansiyonel Radyokarbon” yaşı olarak verilmiştir. Bunlardan biri GÖ 12.130 ± 40 Konvansiyonel Radyokarbon yaşı ve %95 olasılıkla ayarlanmış MÖ 12.155-11.975 (Ayarlanmış GÖ 14.105-13.925) tarih aralığını vermiştir (Resim 2). İkinci örnek GÖ 9690 ± 40 Konvansiyonel Radyokarbon yaşı ve %95 olasılıkla ayarlanmış MÖ 9.255-9.130 (Ayarlanmış GÖ 11.205-11.080) tarih aralığını vermiştir (Resim 3).

8 Bar-Yosef 1970.

9 Pirie 2004, 681.

10 Ekolojik Niş, bir ekosistem içindeki bir türün, eko sistem içindeki ekolojik rolünü, türün dayanıklılığı için gerekli koşulların tamamını tanımlayan bir terimdir. Ekolojik niş, biotik ve abiotik bir çevre ve bir tür arasındaki tüm karşılıklı ilişkileri kapsar, böylece çok basit ve temel ekolojik kavram içinde yaşam modeli ortaya konulabilir (bk. Polechová-Storch, 2018). Niş genişliği, nüfus kaynağı kullanımının bir niş boyutu boyunca dağılımını tanımlar. Güneybatı Asya Ekolojik Nişi de aşağı yukarı GÖ 22.000 ile 11.800 tarih aralığında Son Buzul Doruğu (LGM) sonunu takip eden *Bolling-Allerød* ısınma evresiyle artan daha nemli ortamın ardından gelen *Younger Dryas* soğuk ve kurak koşullarına dönüşüm sonucunda ortaya çıkan insan türü için tanımlanmış bir yaşam alanıdır. Bu büyük ekolojik niş, kendi içinde mikro nişler barındırmaktadır.

Diğer bir analiz ise 10 Ağustos 2016 tarihinde Oxford Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Araştırma Laboratuvarında yapılan C¹⁴ yaşlandırma yöntemi sonucunda raporlanmıştır. Bu yaşlandırma için Sus scrofa (yaban domuzu) kemiği analiz örneği olarak seçilmiştir. Bu örnek de yine 7. arkeolojik seviyeden alınmıştır. Alınan bu örneğin C¹⁴ yaşı için Belçika'daki Goyet Mağarası analizi referans olarak kullanılmıştır. Buna göre alınan örneğin 28 ayarlanmış C¹⁴ yaşı MÖ 12.065-11.753 olarak kaydedilmiştir.

Direkli Mağarası tabakalaşmasının kemirgenler tarafından tahribata uğratılması sonucu, tabakalar arasında özelliği bozulmuş, başka mineral veya materyallerce kirletilmiş örneklerin ayrımını yapmak kolay olmamaktadır. Bu sebeple analiz edilmesi için seçilen örnekler olabildiğince *in situ* tabakalardan seçilmiş olmasına rağmen, çıkan sonuçların bir kısmı güvenilir sonuçlara yaklaşmamaktadır. Analize gönderilen altı kemik örnek üzerinde gerçekleştirilen C14 analiz sonuçlarına göre sadece iki örneğin doğruluğu yüksek sonuç vermiştir. National Ocean Sciences Accelerator Mass Spectrometry laboratuvarında yapılan analizlerde, D3 plankaresinin 5. arkeolojik seviyesinden MÖ 9.079±130; BETA laboratuvarında yapılan diğer bir C¹⁴ analizi sonucunda D3 plankaresinin 7. Arkeolojik seviyesinden ise 1 Sigma ayarlanmış MÖ10.680-10.430 tarihleri elde edilmiştir.

09.05.2018 tarihinde Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Grubu, Marmara Araştırma Merkezi, Yer ve Deniz Bilimleri Enstitüsü tarafından, Direkli Mağarası 2016 yılı kazılarında elde edilmiş kemik üzerinden C¹⁴ analizi yapılmıştır. Söz konusu analiz 28 ve %95 olasılıkla ayarlanmış GÖ 9.415±41 Radyokarbon yaşı ve 28 ayarlanmış C¹⁴ yaşı MÖ 8.801-8.605 tarih aralığını vermiştir (Resim 4).

Bugüne kadar farklı laboratuvarlarda, benzer tabakalardan alınmış kemik örnekler üzerinden yapılmış analizlerde aşağı yukarı birbirine yakın tarihler elde edilmiştir. Buna göre Resim 5'deki kronoloji tablosu üzerine Direkli Mağarası'nı yerleştirmek mümkün olmuştur. Bu kronolojik dizine göre Direkli Mağarası MÖ 8.801 ile MÖ 12.100 aralığındaki bir süreç içinde (2. arkeolojik seviye ile 7. arkeoloji seviye arasında) aşağı yukarı 3300 yıl boyunca çeşitli aralıklarla sezonluk olarak yerleşim görmüştür. İlk iki arkeolojik seviye haricindeki toplam 6 arkeolojik seviye içinde sadece 8b olarak adlandırılan -136,8-139,8 cm arasındaki tabakada buluntu yoğunluğu en aza inmiştir, hatta yok denecek düzeye ulaşmıştır. Bu üç santimetrelik tabakada da olasılıkla *Younger Dryas* ile *Bolling-Allerød* geçiş evresi olmalıdır ki bu da aşağı yukarı MÖ12.600 yılları civarında meydana gelmiş olmalıdır. Henüz yedinci arkeolojik seviyeden daha eskiye giden bir C¹⁴ yaşına sahip olunmadığı için söz konusu bu steril tabaka hakkında açık bir ifadede bulunmak zordur. Bununla birlikte -139,8 cm kodundan daha aşağıya inildiğinde, yoğun yarımay baskınlığıyla belirmiş bir yontmataş geleneğinden daha düzensiz ve sırtlı dölçüklerin sayısal olarak arttığı, buna ilaveten ön kazıyıcıların belirginleştiği bir endüstriye doğru değişim olduğu da gözlemlenmiştir.

Stratigrafik olarak gerek *Oldest Dryas* gerek *Bolling-Allerød* gerekse de *Younger Dryas*'ın ayrı ayrı özellikleri üzerinde durmak yerine, söz konusu zaman aralığında (aşağı yukarı GÖ 18.500-11.700) ciddi iklimsel değişimlerin meydana geldiği ve art arda sıralanmış jeolojik safhaların olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü iklim ve jeolojik yapılanmalar arasındaki yakın ilişkilerin sonuçları, bütün canlıları yakından ilgilendirmektedir. Yakındoğu coğrafyasındaki Paleolitik Çağ'ın kültürel değişimine yol açacak tüm tetikleyici unsurlar da yukarıda bahsedilen zaman aralığında, hatta biraz daha erken bir dönemde (Son Buzul Doruğu-LGM- sürecinde)

yaşamı değiştirmiştir. Doğal olarak bu kadar sık ve ani iklimsel değişimlerin olduğu bir coğrafyada da tek düze bir kültürel gelişmenin olmasından bahsetmek olanaklı değildir. Yermekân-zaman tüm gelişmenin çeşitlenmesine etkiye bulunmuştur.

Direkli Mağarası, yer açısından stratejik bir noktadadır. Bu stratejik önem, mağaranın içinde bulunduğu coğrafyadan ziyade, içinde bulunduğu coğrafyanın varlıklarından yararlanma stratejisini içermektedir. Direkli Mağarası'nın içinde bulunduğu coğrafya, Arap Yarımadası ile Anadolu Platosu'nun bir tür çarpışması sonucu oluşmuş coğrafik niştir. Bugün dahi bu nişin Doğu Anadolu fay hattı üzerinde kalan kısmı tektonik hareketlerden dolayı etkilenmektedir. Tektonik hareketler, öncelikle bölgenin su kaynakları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu durum, bitkilerin, hayvanların ve doğal olarak besin zincirini oluşturan insanların yaşam alanlarını, mekânlarını ve kaynak kullanım biçimlerini değiştirmektedir. Direkli Mağarası'nın stratigrafik yapılanması içinde önce tabakalanmanın yukarıda belirtilen iklimsel dalgalanmalara uygun olarak şekillenip şekillenmediğini tartışmak, yerin önemini vurgulamada bir gerekliliktir.

Direkli Mağarası'nda 2007-2023 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar sonucunda, *in situ* olan üç ayrı jeolojik ünite saptanmıştır. Bunlar sırasıyla I, Iİb ve Iİb-1 olarak ifade edilmiştir (Resim 6). Bu jeolojik üniteler, her bir ünitenin içindeki tane yapıları ve renklerine göre ayırt edilmiştir. Resim 6'daki üç ayrı ünite, mağara içindeki tabakalanmanın homojen yapısını göstermek amacıyla alt alta konulmuştur. Buna göre:

Jeolojik Ünite I: Bu ünite genel olarak toz şeklinde ve koyu gri renkte, mağaranın en üst sedimanını oluşturmaktadır. Bu yapı mağaranın en çok Doğu Profili üzerinde net olarak gözlemlenmektedir. Batı Profili'nde bu yapı, mağaranın giriş kısmındaki aktüel aktiviteler ve doğal süpürmeler sonucu zayıflamış ancak kısmen varlığını sürdürmektedir. Kuzey Profili'nde ise çok ince bir çizgi halinde yer almaktadır. Bu sediman yapısı içinde çok az sayıda arkeolojik bulguya rastlanılmıştır (Resim 6).

Jeolojik Ünite II: Bu ünite üç ayrı özellikle ayırt edilmiştir. Bunlardan biri grimsi kahverengi ve içinde köşeli orta büyüklükteki taşlardan oluşmuş, yer yer sertleşen fakat yine de kolaylıkla kazılan sedimandır. Bu ünite mağaranın doğusunda, alt üniteye göre yatay bir görünümde birikmiştir. Batı ve Kuzey Profillerinde ise derin çukurları doldurmuş bir yapıda, dalgalı görünümündedir. Bununla birlikte her iki profilde kodları aşağı yukarı aynı aralıkta yer almaktadır (Iİb ünitesi). Diğer özellikli ünite ise kıvılcımsı kahverenginde, mağaranın gerek kuzeyindeki gerekse güneyindeki tüm plankarelerde oldukça sert bir yapıda açığa çıkmıştır. İçinde seyrek olarak köşeli orta büyüklükte taşlar ve yoğun miktarda küçük çakıl parçaları bulunmaktadır. Genel olarak sert olan bu jeolojik ünitenin bazı noktaları keski ve çekiçle kazılacak kadar sertleşmiştir (Iİb-1). Bu ünitenin oluşmasını sağlayan yapının, mağaranın üzerindeki maki-ardıc ağaçlıklarında bulunan kıvılcımsı kahverengindeki sedimanın suyla taşınarak mağaranın içinde birikmiş olmasıyla açıklanmaktadır. Söz konusu sediman doğal bir yapıştırıcı görevi görmüş ve arkeolojik-jeolojik materyalleri birbirine bağlamıştır.

Mağaranın güney plankarelerinde kazılar başladığında ve II. Jeolojik ünitenin kazısına gelindiğinde, yer yer hem bu kıvılcımsı kahverengi hem de bundan biraz daha koyu kahverenginde, fakat içinde parçalar halinde yine bu kıvılcımsı kahverengi yapının parçalarının bulunduğu daire biçimli alanlar tespit edilmiştir. Bu yapılar da II. Jeolojik ünitenin içinde olduğu için buna Iİa jeolojik ünitesi denilmiştir. Ancak kazının ilerleyen safhasında bu yuvarlak ünitelerin kaçak kazı çukurlarının yeniden doldurulmasıyla farklılaşmış alanlar olduğu anlaşılmıştır. Bu gerekçeyle Iİa

ünitesi, mağaranın olası diğer kaçak kazı çukurlarının tespit edilmesi durumunda kullanılacak bir kod olarak ayrılmıştır.

Jeolojik ünitelerin geneline bakıldığında sonuç olarak, içinde arkeolojik belgeler barındıran I, IIb ve IIb-1 jeolojik ünitelerinin var olduğu söylenebilir.

2007-2023 Yılları Arası Stratigrafisi

2007 yılında Direkli Mağarası Kazıları başlamadan önce mağaranın planının çizilmesi çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma sırasında, mağaranın doğu duvarının güney köşesine, mağaranın her noktasından görünecek şekilde bir “sıfır” noktası işaretlenmiştir. Bu nokta esas alınarak yatay düzlemde nivo ve nivo merkez noktası yardımıyla ve şerit metre vasıtasıyla 10 grat derecelik aralıklarla tüm mağara duvarlarında noktalar belirlenmiştir. Bu noktaların hepsi aynı yatay düzlem üzerindedir ve “Δ” (*Delta*) simgesiyle ifade edilmektedirler. Bu *deltadan* (sıfır noktasından) Doğu Profilinin en yüksek köşesinden alınan -66,8 cm seviyesi ilk kazı başlangıç kodu olarak kaydedilmiştir (Resim 7). Kazılar hem arkeolojik hem de jeolojik üniteler göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Daha açık ifadeyle, bir plankare içindeki bir arkeolojik seviye içerisinde ortaya çıkan farklı jeolojik ünitelerin kazısı ayrı ayrı yapılmış ve farklı kovalara alınarak birbirine karışmayacak şekilde laboratuvar işlemlerine tabi tutulmuştur.

1.ve 2. arkeolojik seviyelerden alınan kemik örneklerine göre söz konusu tabakaların Konvansiyonel Radyokarbon yaşı GÖ 790±40, 2 *Sigma* (δ) ayarlanmış ve %95 olasılıkla yaşı MS 1170-1280 olarak belirlenmiştir. Bu yaş aralığı, bir Orta Çağ dönemini ifade etmektedir. Mağaradan bu seviyelerinden ok ve mızrak uçlarıyla birlikte oldukça kaba kalın ve gevrek yapılı çanak-çömlek parçaları, saç iğnesi ve cam bilezik parçaları ele geçmiştir (Resim 8). Bunlarla birlikte az sayıda kemik ve Epipaleolitik’in çakmaktaşıdan yontulmuş yarım aylara da bu ilk iki tabakada rastlanılmıştır.

Direkli Mağarasının 3. arkeolojik seviyesi ile 8a arkeolojik seviyesi arasındaki 56 cm’lik (-83,8 cm-139,8 cm) arkeolojik dolgu kesintisiz bir şekilde Epipaleolitik materyal kültür unsurları ve diğer materyalleriyle açıklanmıştır. Bu tanımlayıcıların başında yontmataş materyalleri gelmektedir.

Epipaleolitik, Yakın Doğu’da tanımlandığı ilk zamanlardan itibaren daima geometrik olan ve olmayan mikrolitiklerin baskınlığıyla ifade edilmiştir. Özellikle Erken Epipaleolitikle tanımlanan Kebaran, Nebekian, Qalkhan, Nizzanan ve Erken Hamran; Orta Epipaleolitikle tanımlanan Geometrik Kebaran, Orta-Geç Hamran, Mushabian, Madamaghan ve Ramonian; Geç Epipaleolitikle tanımlanan Natufian, Terminal Ramonian ve Harifian kültürleri¹¹ yontmataş materyallerinin üretim teknolojilerine ve tipolojilerine göre tanımlanmış kültürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Direkli Mağarası materyal kültür unsurlarını Geç Epipaleolitik’in Erken Natufian kültür aşamasıyla, ancak tarih olarak Geç Natufian’la tanımlamak gerekmektedir.

“Direkli Mağarası’nın 3 ve 8a tabakaları arası neden Erken ve Orta Epipaleolitik değildir?” sorusuna hızlıca bir yanıt vermek gerekirse, olmayan tanımlayıcıları sıralamak açıklayıcı olacaktır. Öncelikle Kebaran kültürünün tanımlayıcısı kavisli mikro uçlar, sırtlı ve eğik budanmış dilgicikler; Nebekian’ın eğik budanmış kavisli sırtlı dilgicikleri Direkli’de kültürü nitelendirecek düzeyde değildir. Nizzanan’ın küçük üçgenleri ve *mikroburin* tekniğiyle üretilmiş *mikrogravet* uçları da yoktur.

11 Shea 2013, 195.

Orta Epipaleolitiğin tanımlayıcısı olan dikdörtgen ve yamuk biçimli sırtlı ve budamalı parçalar, uzun ön kazıyıcılar, dar sırtlı mikrolitler, kısa dilgiler yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte özellikle *Helwan* düzeltili yarımaylar ve dilgicikler Direkli Mağarası'nın yukarıda sözü edilen tabakaları arasında bulunduğu kesindir¹². Genel olarak bakıldığında *Helwan* düzeltili parçaların Doğu Akdeniz'de de Epipaleolitiğin hemen her döneminde görüldüğü bilinmektedir.

Direkli Mağarası'nda Geç Epipaleolitik için gerekçeler nelerdir?

Geç Epipaleolitik, Doğu Akdeniz'in Erken ve Orta Epipaleolitigi kadar çok çeşitlenmiş bir dönem değildir. Bu durum, dönemin hem jeolojik hem iklimsel hem de kültürel olarak dengeye ulaşmasının bir karşılığı sayılabilir. Bundan sonraki ilerleyişler bu dengenin bir sonucu olarak hızlı, gelişmeye açık ve toplulukların yaşam stratejilerini birden çok farklı alana yansıtmalarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Geç Epipaleolitigi ifade eden ana kültürleri Natufian, Son aşama Ramonian ve Harifian olarak sınıflandırmak mümkündür. Levant arkeologları, gerçekleştirdikleri onlarca kazılar sonucunda Geç Epipaleolitigin kültürel çeşitliliğinin sınırlı kaldığını, bu silsileyi değiştirememekle ifade etmektedirler. Bununla birlikte Natufian kültürü de kendi içinde Erken (Ayarlanmış GÖ 14,9-13,7 bin) ve Geç/Son Natufian (Ayarlanmış GÖ 13,5-11,7 bin) olarak ayırmaktadırlar¹³. Bunun en önemli gerekçesi Erken Natufian'da *Helwan* düzeltili parçaların bolluğu ve microburin tekniğinin olmayışdır¹⁴. Bu özelliğin yanı sıra yontmataş endüstrisinde yarımaylar baskın unsurlardır.

Direkli Mağarası da yukarıdaki genel özellikleri gösteren bir Anadolu Geç Epipaleolitigine ait sezonluk bir yerleşimdir ve 3-8a arkeolojik seviyeleri arasında Erken Natufian'ın tipik tanımlayıcı fosil direktörlerini, (Resim 9). Tarih aralığına bakıldığında Yakın Doğu'nun Geç Natufian'ı (bk. Resim 5), yontmataş materyallerindeki yarımayların bolluğundan dolayı Erken Natufian karakterli bir Anadolu Geç Epipaleolitigini tanımlamak mümkün olmuştur. Bununla birlikte Geç Natufian'ın üçgen ve eşkenar dörtgen geometrik mikrolitlerini de Direkli Mağarası Epipaleolitigi içinde bir iki örneklerle görmek mümkündür. Ancak bunlar niteleyici sayıda değildir. Taş delgi veya deliciler esasında Geç Natufian'ın içinde bol miktarda bulunmalarıyla tanımlayıcı olmuştur; bir başka deyişle bu materyallerin çoğalması, Geç Natufianı, önceki Epipaleolitik'ten ayıran özellik olarak karşımıza çıkmıştır¹⁵. Örneğin Ürdün Vadisi'nde bulunan bir Geç Epipaleolitik yerleşimi olan Nahal Ein Gev II'de (bk. Resim 1) 200 adet yontmataş materyalin 67 adedi delicidir¹⁶. Bu denli fazla delici, Negev Havzası ve yakın çevresinde Geç Epipaleolitigi öncesinden ayıran bir özellik olmasına karşın, Direkli Mağarası Geç Epipaleolitigi içinde delicilerin az sayıda olması, özelleşmiş bir Erken Epipaleolitik karakterli kültürel sürekliliğin varlığını göstermektedir. Levant arkeolojisinde delicilerin çok sayıda oluşu, boncuk yapımının bir kanıtı olarak düşünülmüşse de Doğu Akdeniz Epipaleolitiginde boncuk yapımında çoğunlukla denizel yumuşakçalar tercih edilmiş; bu nedenle delici ve delgilerin ana görevinin deri ve benzeri materyallerin işleme tabi tutulması veya kemik işçiliğiyle ilişkilendirilmesi daha olasıdır.

12 Bk. Bar-Yosef-Vogel 1987; Belfer-Cohen-Goring-Morris 2002; Olszewski 2006.

13 Shea 2013, 208; Belfer-Cohen 1991; Grosman 2013, 623-624.

14 Belfer-Cohen 1991, 172.

15 Shea 2013, 208.

16 Bar-Yosef-Belfer-Cohen 2000, 52.

Her ne kadar Levant prehistoryasında belli bir coğrafik yayılıma sahip Geç Natufian kültür için sınırlar çizilmişse de bu kültürün farklılıklarla bölgeden bölgeye ve zamana uygun olarak farklı coğrafyalarda da geliştiğini söyleyebiliriz¹⁷. Birebir örtüşmesi gerekmeyen ancak fosil direktörleriyle birbirine benzeyen çeşitlenmelerin varlığını da kabul etmek gerekmektedir. Bununla beraber sadece mikrolitiklerden oluşan bir endüstrinin de her kültürle benzeştirilemeyeceği gerçeği de yadsınamaz. Örneğin Dederiyeh Mağarası Geç Epipaleolitiği geometrik mikrolitlerden oluşan bir endüstriye sahip olmakla birlikte, söz konusu endüstride “yonga” üzerine gelişmiş alet yapma geleneğinin de olduğunu görüyoruz¹⁸. Bu farklılaşma, Dederiyeh Mağarasında Doğu Akdeniz geleneklerinden farklı bir grubun ve/veya grupların burayı yaşam alanı olarak seçtiklerini göstermektedir.

Direkli Mağarası’na farklı açılardan bakıldığında Doğu Akdeniz Epipaleolitğinde tanımlanan yapı örneklerinin de varlığının dikkat çekici düzeyde olduğu görülmektedir. Mağaraların kapalı mekânlar olmasına rağmen bunların farklı amaçlara hizmet eden kısımlardan oluşuyor olması, özelleşen mekân kullanımının giderek gelişiminin açık kanıtları sayılmaktadır. Özel işlevli mekânların yerinin seçilmesinden başlayan, mekânın oluşturulmasında kullanılacak malzemenin seçimi ve biçiminin tasarlanarak inşa edilmesiyle sonuçlanan bütün uygulamaların bir planlama içinde gerçekleştirildiğini Direkli Mağarası Kazıları sırasında ortaya çıkarılan yapılardan anlamaktayız¹⁹. Bu durum aslında Geç Epipaleolitik Dönemde insanların Neolitikleşme hareketinin erken bilişsel ve sosyal gelişiminin izlerini bize göstermektedir. Bununla ilgili Yakın Doğu örneklerini de bilmekteyiz²⁰. Bu yapıların ortak karakteri, tümünde yuvarlak ya da yarı yuvarlak, daha çok oval biçimli planlara sahip olmalarıdır. Ancak buradaki soru, Geç Epipaleolitik insanların “köşe” yapmayı bilip bilmedikleridir ki esas olan bu yuvarlak planların yapımına, onları iten “şey” nedir? Mağara yerleşimleri göz önüne alınırsa, dar bir alanda köşelerden oluşan özelleşmiş yaşam alanlarının yapılması daha akılcı olmalıdır. Ancak ortada “mekânlara” temel oluşturmaktan ziyade onların üst örtüsünün yapımındaki detayların fazla oluşu, Epipaleolitik insanının zaten sezonluk bir iskân sırasındaki hızlı çözüm yollarına yönelmesini sağlamış olmalıdır. Direkli Mağarası’nda uygun taşlardan oluşturulan altı farklı yapı örneğine bakıldığında bu durum net bir biçimde görülebilmektedir (Resim 10).

1 no’lu fotoğraftaki yapı taş dizilimi diğerlerinden çok farklıdır. 90° açıyla birbirini kesen ve devrilmelerini engellemek için de dışarıdan küçük taşlarla desteklenmiş iki veya üç ayrı taştan oluşmuştur. Kuzey-güney uzanımlıdır. Bu köşeli taş dizilimi, dönem insanının hâkim olduğu geometrinin doğrudan bir kanıtıdır. Bununla birlikte 2 no’lu fotoğraftaki taş diziliminde de yine köşeli bir görünüm vardır. Olasılıkla mezar dizilimi olarak tasarlanan bu yapıların içlerinden herhangi bir insan iskelet üyesi çıkmamıştır; fakat çevresindeki plankarelerden dağınık halde insan iskelet parçaları bulunmuştur. Bu tip köşeli yapıların ortasında bir yüzü düz, yassı bir taş bulunmaktadır. Olasılıkla bu taşların üzerine ceset yatırılmakta ve yine üzeri yassı bir taşla örtülmektedir. Bu görüşü destekleyecek en önemli dayanak 3 no’lu fotoğraftaki mezar yapısıdır. Bir tarafı mağaranın doğal duvarına (batı duvarı) diğer tarafı ise yine iri bir doğal kayaca dayanan mezardaki insan cesedinin üzerinin yassı iri bir taşla kapatıldığı tespit edilmiştir. Bu yassı taş

17 Nishiaki vd. 2017, 7.

18 Nishiaki vd. 2017, 16.

19 Erek 2017.

20 Bar-Yosef vd. 2017, 233-234; Haklay-Gopher, 2015, 2; Bar-Yosef vd. 2013, xvi; Gourichon-Teira, 2013, 48-53; Nishiaki vd. 2017, 10-11; Pedersen vd. 2016, 381.

kaldırıldığında doğrudan doğruya iskelete ulaşılmıştır. Mağaranın kenarında kalmış olması sebebiyle büyük oranda sağlam kalmış olmasına rağmen bu iskeletin kafatası, omurluk, el ve ayak üyelerinin bir kısmı da bulunmamıştır. Olasılıkla ölen insan toprakla gömülmemektedir ve doğrudan doğruya üzeri yassı bir taşla kapatılmaktadır. Bu sebeple de hayvanların tahribatına daha fazla uğramaktadır. Bunun benzeri bir durumu 4 no'lu fotoğraftaki yapıda da görmek mümkündür. Yassı taşlarla yarı yuvarlak biçimli hazırlanmış mezar yapısının ortasında yine yassı bir taş vardır. Bu yassı taş dizisi, büyük kaya bloğu ile kuzey profili arasında kalan kaya bloğu arasındaki boşluğa yapılmıştır. Bu mezarın içinde de iskelet bulunmamıştır. Bu mezar yapısının diğerlerinden farkı, her yassı taşın bir diğerinin üzerine hafifçe bindirilmesiyle inşa edilmiş olmasıdır. Bu görünüşüyle bir küvet biçimini andırmaktadır. 5 no'lu fotoğraftaki ocak ise, mezar yapılarına gösterilen özenin tam aksine basit düzensiz taş parçalarının ocağın etrafına konulmasıyla oluşturulmuştur. Ocağın işlevi neredeyse sıradanlaştırılmıştır. Isıya çok ihtiyaç duyulmaması ki zaten soğuk dönemlerde yerleşilmemiştir, ya da beslenmede pişirmeyle ilgili faaliyetlerden daha çok toplayıcılığa dayalı bir zaman dilimini geçirmiş olmaları, ocak yapısının inşa edilmesindeki bu özensizliği açıklayabilir. 6 no'lu fotoğraftaki iki ayrı mekândan oluşan yapının ise yerin kazılması ve yassı taşların bu kazılan çukurun kenarlarına dizilmesiyle yapıldığı saptanmıştır. Yassı taşların arkasında sadece toprak bulunmaktadır. Bunların ayakta durmasını sağlayacak irilikte taş gözlemlenmemiştir. İki mekândan meydana geliyor oluşu, işlev ve insan davranımlarındaki farklılaşmayı önemli ölçüde açıklamaktadır. Olszewski ve Al-Nahar²¹ ve Maher²² bu farklı işlevli yapıların alan organizasyonlarının pek çok yerde net bir şekilde Epipaleolitik dönemde kurgulandığına dikkat çekmişlerdir.

Yapılar ve endüstriler tipolojik olarak bir dönemi veya bir kültürü nitelendirmek için yeterli olmayabilir. Bunların yapımında kullanılan hammaddelerin türlerinden başlayarak yapım tekniklerinin çok iyi belirlenmesi ve daha da önemlisi işlevlerinin açıklanması, söz konusu dönem veya kültürleri açık bir şekilde tanıtmayı ve tanımlamayı sağlayacaktır. Yontmataş endüstrisinin mikrolitik unsurlarının Erken Kalkolitik'e kadar tipolojik olarak devam ettiğini, yuvarlak planlı mekânların Neolitik, Kalkolitik ve sonrasında, hatta günümüzde bile kullanılan bir plan olduğu gerçeği göz önüne alındığında teknik ve teknoloji arasındaki farklılıklarla dönemleri aydınlatmak daha doğru olacaktır. Özellikle de ikonografisine çok açık bir şekilde sahip olduğumuz dönemleri, bulundukları coğrafyalara, bir başka deyişle yer aldıkları ekolojik nişlere göre açıklamak gerekecektir.

Kültürün tanımlayıcısı olmayan ancak tekil varlıklarıyla dönemdeki bilişsel gelişimin önemli kanıtlarını içinde barındırması bakımından da Direkli Mağarası önemli bir sezonluk yerleşimdir. Bunlar arasında en önemli buluntu, şekil verildikten sonra pişirilmek suretiyle sertleştirilmiş figürindir. Bu figürin son derece şematize edilmiş bir kadını temsil etmektedir. 2,6cm boyunda, sivri bir kafa ve yuvarlak şişkin bir dip bitimiyle biçimlendirilmiş bu figürinin dip kısmının perdahlandığı görülmüştür. Sonradan ilave edilmiş iki göğüs çıkıntısı ve çizgi biçiminde belirlenmiş iki göz çukuru dışında herhangi bir detaya yer verilmemiş olan figürin, Anadolu Neolitikleşme sürecinde görülen özgün yapının öncül bir biçimine sahiptir (Resim 11).

Epipaleolitik materyal kültür açısından tanımlayan esas unsurlar yontmataş endüstrileri olmakla birlikte, doğrudan olmasa da hep birlikte değerlendirildiğinde bir anlam ifade eden

²¹ Olszewski-Al-Nahar 2016.

²² Maher 2020, 52.

diğer buluntuları arasında süslenme objeleri, kemik iğne ve deliciler ve taş baltalar da bulunmaktadır. Özellikle süslenme objeleri arasında bulunan boncuklar, özellikle de *Dentalium*'lar her ne kadar Levant prehistoryenlerince Natufian'ın kültürün belirleyicisi olduğu²³ söylene de aslında bunların sadece Natufian'ın karakteristiği olmadıkları açıktır²⁴. Süslenme objelerinin hammaddesi yoğunlukla denizel kökenli olmakla birlikte ikinci sırada tatlı su kabukluları, karasal kabuklular, hayvan kemik ve boynuzları ve taşlar vardır. Direkli Mağarası Levant bölgesinden oldukça uzak olmasına rağmen süslenme gelenekleri bakımından Natufian kültürün uygulamalarıyla benzerlik göstermektedir²⁵. Hem *Dentalium* hem de taş ve kemikten yapılmış boncuklar, Direkli Mağarası Geç Epipaleolitikte dikkat çekecek düzeyde çokluk göstermektedir (Resim 12:3-4)

Direkli Mağarası Geç Epipaleolitikte kemik alet endüstrisi ince ve uzun kemik delicilerden oluşmaktadır. Tipolojilerinde değişkenlik olmayıp stratigrafinin en geç tabakalarından en erken tabakalarına kadar bu tip kemik aletler aşağı yukarı aynı ölçülerde ele geçmiştir (Resim 12:1). Hem Levant hem de Zagros Epipaleolitikte de karşımıza çıkan delikli iğneler, Direkli Mağarası'nda tek bir örnekle temsil edilmektedir. Uzun süreli bir iskâna ait olmaması nedeniyle kemik endüstrinin üretimine dair herhangi bir kanıt ele geçmemekle birlikte, kemik aletlerdeki tekdüzelik, yaşam biçimindeki üretimlerin daha çok taş aletler üzerine yoğunlaştığını göstermektedir. Delme işlevi dışında perdahlama ya da spatül gibi işlemlerde kullanılmak üzere alet üretimi (bir kemik spatül haricinde) görülmemektedir. Bununla birlikte mezar buluntusu olarak ele geçen bir adet kemikten yapılmış olta iğnesi (Resim 12:6), balık avcılığının gerçek bir kanıtı sayılır²⁶. Fakat bu balık olta iğnesinin de mezar içinde bulunan tek örnek olması sebebiyle, balık avlama eyleminin Direkli ve çevresine uygun yaygın bir durum olmadığını düşündürmektedir. Epipaleolitikte Yakın Doğu'da balık avcılığıyla ilgili faaliyetlerin Natufian kültür içinde yoğunluk gösterdiği yerleşimler vardır. Bunlar arasında Ürdün Nehri Dureijat Epipaleolitik sitesi buluntu açısından en zengin yerlerden biridir. Bu sitten ele geçen kemik olta iğnelerinin tipolojisiyle Direkli Mağarası örneğinin tipolojisi benzerlik göstermektedir.

Direkli Mağarası'nın karasal bir çerçeve içinde olması, kemik aletlerdeki çeşitliliğin az olmasının bir sebebi olabilir. Antalya ili sınırları içindeki Öküzini Mağarası'nın Epipaleolitik kemik alet endüstrisinde çeşitli tiplerde ve fonksiyonda kemik aletlerin üretilmesi²⁷; buna benzer bir durumun Alborz Dağlarının Hazar Denizi kıyısına bakan eteklerinde yer alan Ali Tappeh Mağarası'nda da görülmesi²⁸; bir nehir kıyısı yerleşimi olması açısından Ürdün Nehri Dureijat sitinde Natufian kültür tabakalarına ait çok sayıda kemik olta iğnelerinin bulunması²⁹, suya yakın Geç Epipaleolitik yerleşimlerinde kemik alet işçiliğinin karasal yerleşimlerden daha fazla gelişmiş olduğunun bir kanıtı sayılabilir. Bir genelleme olmamakla beraber Natufian veya Geç Epipaleolitik yerleşimin suyla olan bağlantısı veya başka bir deyişle, Geç Epipaleolitik insanının yaşamına etki eden çevresel sebepler arasında suyun baskın olma durumu, kemik işçiliğindeki gelişmişliğin veya kemik aletlerdeki çeşitlenmenin bir nedeni sayılabilir.

²³ Bar-Yosef 1991, 629.

²⁴ Bar-Yosef Mayer 2005, 177.

²⁵ Baysal-Erek 2018, 1.

²⁶ Erek 2017, 383.

²⁷ Bulut 2016.

²⁸ Manca vd. 2018, 139-141.

²⁹ Pedernana vd. 2021, 8.

Direkli Mağarası stratigrafik diziliminden ele geçen buluntular arasında oldukça geç bir dönem materyali bulunmaktadır. Arkeolojik açıdan bir değer taşımamakla birlikte mağaranın kullanımındaki sürekliliği anlatması bakımından önemli bir buluntudur. Hicri takvime göre 1327 yılına, miladi takvime göre 1909/1910 yıllarına ait, Sultan Mehmet Reşat tarafından Kostantiniyye’de (İstanbul) Osmanlı Darphanesi bastırılmış 40 Para oldukça sağlam bir biçimde, en üstteki karışık sediman içerisinde ele geçmiştir (Resim 12:5). Eldeki radyokarbon tarihlerine göre MÖ 12.100’den itibaren Direkli Mağarası çeşitli şekiller ve farklı amaçlarla kullanılmıştır. 2007 yılında kazılar başlamadan önce de Döngel Köyü sakinlerince hayvan barınağı olarak kullanılmaktaydı.

Sonuç

Büyük bir ekolojik niş içinde önemli bir yaşamsal değişimin izlerini sınırlı sayıda kanıtlarla ifade etmeye çalışmak, pek çok olası hatayı da beraberinde getirecektir. Bu sebeple, prehistorik bir mekân ifade ederken eldeki somut kanıtların birbiriyle ve çevreyle olan ilişkilerini dikkate alarak kültürü, materyali ya da materyal kültürün işaret ettiği fosil tanımlayıcıları bir bütün olarak açıklamak gerekmektedir. Bu bizleri olası “gerçek olmayan” sezgisel gerçekliklerden uzak tutacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi *Last Glacial Maximum*, *Oldest Dryas*, *Bölling-Allerød*, *Younger Dryas* ve *Holosen* gibi aşağı yukarı son yirmi dört bin yıllık sürecin içindeki pek çok değişimin sebep-sonuç ilişkilerini yakalarken esasta üretilen, tüketilen ve doğal varlıkların kullanım stratejilerini belirleyerek sonuç çıkarmamız, Resim 1’deki büyük coğrafya içinde bizi Paleolitik’ten Epipaleoliğe, oradan da Neolitizasyon sürecinin sonuna ulaştıracaktır.

Direkli Mağarası bu büyük coğrafyanın içinde son 20 yıl içinde belirlenmiş yeni bir Epipaleolitik mağara yerleşimidir. Bu dönemin de geç safhasının tarih aralığına sahip, erken dönem safhasının da materyalleriyle nitelendirilen sezonluk iskân yeridir. Sonuçta belirgin periyotlarla insan gruplarının yaşam alanı olarak seçtiği bu mağaranın en önemli özelliği, içindeki materyal kültür unsurlarının tümünün nitelikli olmasıdır. Bu ne demektir? Atölye değildir, bu sebeple üretim artıkları son derece azdır. Uzun süreli kullanılmamıştır, bu sebeple yılın farklı mevsimlerine uygun farklı niteliklerde yerleşim özelliklerine sahip değildir. Örneğin yılın farklı zamanlarında yerleşilmemiştir, bu sebeple ısınmak için farklı tipte ocak yapılarına ya da yakacağa ihtiyaçları olmamıştır. Ele geçen tüm kanıtlar doğrudan tanımlayıcı işaretler olarak kaydedilmektedir. Bunun dışında spot delillere sahip olduğu için insanın dolaşım yolları konusunda detaylı bilgiler vermektedir. Örneğin Orta Anadolu’ya özgü, özellikle de Göllü Dağ kaynağını işaret eden obsidiyenden yontulmuş dilgicikler, yarımaylar ve benzeri buluntular Direkli Mağarası Epipaleolitik yerleşimcilerinin Direkli Mağarası ile Göllü Dağ arasında bir dolaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Direkli Mağarası ile Doğu Akdeniz arasındaki başka bir dolaşım hattını gösteren kanıt, *Theodoxus jordanii*dir. Galilee Denizine ait endemik tür olan bu yumuşakçanın kabuğunu, Direkli Mağarası Epipaleolitik tabakalarında bulmak mümkündür.

Bunun dışında en önemli dolaşım ağı sonucunu aDNA analizleri vermiştir ki Direkli Mağarası hayvan kemikleri arasında hem *Capra aegagrus* hem de *Capra caucasica* türlerine ait iskelet üyeleri tespit edilmiştir³⁰. Günümüzde Kafkas coğrafyasında yaşayan bu keçi türünün (*Capra caucasica*) Epipaleolitikte insanın dolaşım ağı içindeyken Orta Toros Dağlarında avlanması yoluyla Direkli Mağarası’na getirilmiş olması mümkündür.

30 Daly vd. 2018, 1.

“Bu beklenmedik genetik sonuçlar biyometriyle birleştğinde, Direkli’deki ‘büyük’ boyutlu Capra örneklerinin muhtemelen Geç Pleistosen ve erken Holosen’de Toros dağlarında yaşayan yerel olarak nesli tükenmiş bir Kafkas tursu benzeri bovid popülasyonunu temsil ettiğini gösteriyor. Bu, tur benzeri bir bovidin Türkiye’de ilk kez tanımlanması ve bölgenin memeli faunası açısından önemli bir keşfi temsil etmesi, bölgedeki geç ve son aşama Pleistosen faunasının, daha sonraki Holosen ve tarihi dönemlere göre önemli ölçüde farklı olabileceğini vurgulamaktadır³¹”.

Bu kanıtlar doğal olarak oldukça sağlam somut kanıtlardır ve Direkli Epipaleolitik yerleşimcilerinin Resim 1’de görülen harita üzerinde en azından Direkli Mağarası merkez alındığında üç yönlü bir dolaşım ağına sahip olduğunu göstermektedir. Direkli Mağarası, Orta Anadolu-Göllü Dağ, Doğu Akdeniz-Galilee Denizi ve Batı Kafkasya coğrafyaları arasındaki Geç Epipaleolitik hareketliliği içinde özelleşmiş bir Anadolu kültürüne ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte Kafkas coğrafyasına doğru olan hareketliliğin uç sınırını henüz bilmiyoruz. Bu uç sınırın keşfi için Direkli Mağarası’ndan kuzey-kuzeydoğu yönünde bir rotanın üzerinde Geç Pleistosen-Erken Holosen dönem yerleşimlerinin saptanması ve sistematik kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Dönem insanı, bu hareketlilik süresince edinilen tüm deneyimler ve üretim tekniklerinin sonuçlarını Neolitikleşmenin kapısını açmada kullanılmış olmalıdır. Özellikle yontmataş endüstrisinde bir standart üretimin varlığını açıklamak, Direkli Mağarası’nın bölgedeki kısa süreli veya sezonluk bir lojistik istasyon olarak kullanıldığını da gösterecektir. Resim 9’da 3. arkeolojik seviyeden 8A arkeolojik seviyesine kadar olan tabakalanma gösterilmiştir. Bu tabakalanmanın genel karakteristiği, geometrik mikrolitlerin şekil ve ölçülerinde aşağı yukarı belli bir standartın yakalandığını göstermektedir. Yarımayların oldukça baskın yapısı içinde nitelenen yontmataş endüstrisinin üretim modelinin tespit edilmesinde kullanabileceğimiz herhangi bir üretim artışı koleksiyonu yoktur. Dilgicik endüstrisinin açıkça varlığını gösteren çekirdekler üzerinden hem dilgicikler hem de mikro dilgicikler alınmıştır. Çekirdeklerin varlığına rağmen elimizde düzensiz dilgicik taşımaları oldukça az sayıdadır. Bu da Direkli Mağarası yerleşimcilerinin alet çantaları için gerekli olan üretimleri başka bir yerde yaptıklarını ve Direkli Mağarasına yanlarında “imal edilmiş” aletlerle geldiklerini göstermektedir. Direkli bu özellikleriyle “lojistik destek sağlanacak bir istasyon” olarak nitelenebilir. Bu durumu destekleyecek kanıt ise toplam faunal kalıntıların %51’ini oluşturan yaban keçilerinin avlanması sırasında geçecek sürede gerekli olan besinleri sağlamada yoğun olarak çevrede bulunan kaplumbağa, küçük memeli, kuş ve balık gibi hayvanların besin zincirine dâhil edildiğinin tespit edilmesidir. Geç Epipaleolitik dönemde Direkli Mağarası yerleşimcilerinin buraya geliş hedefleri sınırlı sürede yiyecek lojistiğini sağlamak ve gelirken de buna hazırlıklı olarak gelmektir.

Yukarıdaki “sınırlı sürede lojistik destek sağlama sitesi” tanımlaması ve sitin içindeki tüm materyal göz önüne alındığında, Direkli Mağarası Erken Holosen istasyonları arasında uzun süreli tekrarlanan yerleşime uğramış bir sit olarak değerlendirilmelidir. Ancak “sınırlı süre” kısa süre anlamını taşımamaktadır. 2018 yılı kazılarında ortaya çıkan yapı kalıntıları, mağaranın kısa süreli yerleşim görmediğinin kanıtıdır. Barınma ihtiyacı ve lojistik dışında sosyal ihtiyaçlarında şekillendiricisi mülkiyet kavramının temsilcisi özelleşmiş alanların mağara içindeki kurgusu,

31 Direkli Mağarası Kazılarında arkeozoolog olarak görev yapan Dr. Benjamin S. Arbuckle’nın 2018 yılı kazı çalışma raporundan alınmıştır.

yaşam süresinin kısa olmadığına bir işaretidir. Bu durum Binford'un "*foraging radius*"un (yiyecek toplama alanı) esasında *logistical radius* (lojistik alanı) olduğunu ve bunların da *residential* yerin etrafında olduğunu iddia etmesiyle aynı niteliktedir. Hatta *economic zonation* (ekonomik bölgelenme) fikriyle de uyumaktadır³². Direkli Mağarası bu anlamda üç ayrı sınırlı süreliğine kullanılan ekonomik bölgenin kanıtlarını içinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki kendi içinde bulunduğu Orta Toros Dağ silsilesi, ikincisi Galilee Denizi ve çevresi ve sonuncusu ise Göllü Dağ ve çevresidir. Bu üç ekonomik bölge, aşağı yukarı 1500 kilometrelik bir rotanın birbirine bağlanmasını sağlamış ve Erken Holosen'de insan hareketliliğinin tercih alanları olmuştur.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%90) - Yazar/Author-2 (%10)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%90) - Yazar/Author-2 (%10)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%90) - Yazar/Author-2 (%10)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%90) - Yazar/Author-2 (%10)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%90) - Yazar/Author-2 (%10)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir./The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

³² Binford 1982, 6-7.

KAYNAKLAR

Bar-Yosef 2005

Bar-Yosef Mayer, D. E., “The Exploitation of Shells as Beads in the Palaeolithic and Neolithic of the Levant”, *Paléorient* 31/1, 176-185.

Bar-Yosef 1991

Bar-Yosef, D. E., “Changes in the Selection of Marine Shells from the Natufian to the Neolithic”, *The Natufian Culture in the Levant*, ed. O. Bar-Yosef–F. R. Valla, 629-636.

Bar-Yosef 1970

Bar-Yosef, O., *The Epi-paleolithic Cultures of Palestine*, Unpublished doctoral thesis, Hebrew University of Jerusalem.

Bar-Yosef 1981

Bar-Yosef, O., “The Epipaleolithic Complexes in the Southern Levant”, *Préhistoire du Levant*, ed. J. Cauvin–P. Sanlaville, Paris: CNRS, 389-408.

Bar-Yosef vd. 2000

Bar-Yosef, O.–Belfer-Cohen, A., “Nahal Ein Gev II- A Late Epipaleolithic Site in The Jordan Valley”, *Journal of The Israel Prehistoric Society* 30, ed. A. Belfer-Cohen, 49-71.

Bar-Yosef vd. 2013

Bar-Yosef, Ofer, and François R. Valla, ed. *Natufian Foragers in the Levant: Terminal Pleistocene Social Changes in Western Asia*. 1st ed. Berghahn Books, 2013. <https://doi.org/10.2307/j.ctv8bt33h>.

Bar-Yosef vd. 1987

Bar-Yosef, O.–Vogel, J., “Relative and Absolute Chronology of the Epipaleolithic in the Southern Levant”, *Chronologie du Proche-Orient, 16.000–4.000 BP*, ed. O. Aurenche–F. Hours, Oxford: British Archaeological Reports International Series, 219-245.

Bar-Yosef vd. 2017

Bar-Yosef, O.–Arensburg, B.–Belfer-Cohen, A.–Goldberg, P.–Meignen, L.–Steiner, M. C.–Weiner, S., “Hayonim Cave”, *Quaternary of the Levant (Environments, Climate Change, and Humans)*, ed. E. Yehouda–O. Bar-Yosef, 231-240.

Baysal–Erek 2018

Baysal, E. L.–Erek, C. M., “Material Movement in the Near Eastern Epipalaeolithic: Implications of the Shell and Stone Beads of Direkli Cave”, *Journal of Field Archaeology* 43-8, 591–603.

Belfer-Cohen 1991

Belfer-Cohen, A., “The Natufian in Levant”, *Annual Review of Anthropology* 20, 167-186.

Belfer-Cohen vd. 2002

Belfer-Cohen, A.–Goring-Morris, N., “Why Microliths? Microlithization in The Levant”, *Thinking Small: Global Perspectives on Microlithization*, ed. R. Elston, & S. Kuhn, Washington DC: American Anthropological Association, 57-68.

Binford 1982

Binford, L. R., “The Archaeology of Place”, *The Journal of Antropological Archaeology* 1/1, 5-3.

Bulut 2016

Bulut, H., “Öküzini Mağarası Kemik Aletleri: Tekno-Tipolojik Analizler”, *APAD* 2, ed. C. M. Ereğ–B. S. Arbuckle–Ç. Atakuman–K. Özçelik, 83-105.

Daly vd. 2018

Daly, K. G.–Delser, P. M.–Mullin, V. E.–Schen, A.–Mattiangeli, V.–Teasdale, M. D.–Bradley, D. G., Ancient Goat Genomes Reveal Mosaic Domestication in the Fertile Crescent”, *Science* 361, 85-88.

Del Amo vd. 2024

del Amo, S. A.–Oller, N. A.–Daura, J.–Sanz, M., “Overview of The European Upper Paleolithic: The Homo Sapiens Bone Record” *Journal of Archaeological Science: Reports* 53.

Dickson 2001

Dickson, D. B., “Western European Mesolithic”, *Encyclopedia of Prehistory* 4, ed. P. N. Peregrine–M. Ember, 436-443.

Ereğ 2008

Ereğ, C. M., “Levant-İç Anadolu Arasındaki Prehistorik Bağlantılarda Amik-Maraş Çöküntü Alanının Önemi” *OLBA* XVI, 1-22.

Ereğ 2009

Ereğ, C. M., “2007 Yılı Direkli Mağarası Kazıları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 323-346.

Ereğ 2012

Ereğ, C. M., “Direkli Mağarası Kazıları 2012” *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 73-81.

Ereğ 2017

Ereğ, C. M., “Direkli Mağarası Epi-paleolitik Dönem Yaşamsal Alan Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme” *Seleucia* VII, 377-395.

Gourichon–Teira 2013

Gourichon, L.–Teira, L. C., “The Natufian Occupations of Qarassa 3 (Sweida, Southern Syria)”, *Natufian Foragers in the Levant*, ed. O. Bar-Yosef–F. R. Valla, 45-60.

Grosman 2013

Grosman, L., “The Natufian Chronological Scheme-New Insights and Their Implications”, *Natufian Foragers in The Levant Terminal Pleistocene Social Changes in Western Asia*, ed. O. Bar-Yosef-F. R. Valla, Michigan, USA: Archaeological Series 19/International Monographs in Prehistory, 622-637.

Haklay-Gopher 2015

Haklay, G.-Gopher, A., “A New Look at Shelter 131/51 in the Natufian Site of Eynan (Ain-Mallaha), Israel”, *Plos One* 1-16.

Kartal 2023

Kartal, M., *Kızılın*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara,

Kökten 1959

Kökten, İ., “Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeriti Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları” *Türk Arkeoloji Dergisi* 2/VIII, 10-16.

Kökten 1960

Kökten, İ. K., Anadolu Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Gidiş”, *Türk Arkeoloji Dergisi* X/1, LEV. XXXIX-XLVI, 42-52.

Maher 2020

Maher, L., “Hunter-Gatherer Home-Making? Building Landscape and Community in the Epipaleolithic”, *Consciousness, Creativity, and Self at the Dawn of Settled Life*, ed. I. Hodder, University College London, 31-62.

Manca vd. 2018

Manca, L.-Mashkour, M.-Shidrang, S.-Averbouh, A.-Biglari, F., “Bone, shell tools and ornaments from the Epipalaeolithic site of Ali Tappeh, East of Alborz Range, Iran”, *Journal of Archaeological Science: Reports* 21, 137-157.

Nishiaki vd. 2017

Nishiaki, Y., Yoneda, M., Kanjou, Y., & Akazawa, T. Natufian in The North: The Late Epipaleolithic Cultural Entitiy at Dederiyeh Cave, Northwest Syria. *Paléorient* 43-2, 7-24.

Olszewski 2006

Olszewski, D. I., “Issues in the Levantine Epipaleolithic: The Madamaghan, Nebekian, and Qalkhan (Levant 2006ine Epipaleolithic)”, *Paléorient Pal’eorient* 32, 19-26.

Olszewski-Al-Nahar 2016

Olszewski, D. I.-Al-Nahar, M., “Persistent and ephemeral places in the Early Epipaleolithic in the Wadi al-Hasa region of the western highlands of Jordan”, *Quaternary International* 396, 30-20.

Pedergrnana vd. 2021

Pedergrnana, A.–Cristiani, E.–Munro, N.–Valletta, F.–Sharon, G., “Early line and hook fishing at the Epipaleolithic site of Jordan River Dureijat (Northern Israel)”, *Plos One* 16/10, ed. M. Peresani, 1-38.

Pedersen vd. 2016

Pedersen, P. N.–Richter, T.–Arranz-Otaegui, A., “Preliminary analysis of the Late Natufian ground stone from Shubayqa 1, Jordan”, *Journal of Lithic Studies* 3/3, 379-402.

Pirie 2004

Pirie, A., “Constructing Prehistory: Lithic Analysis in the Levantine”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 10/3, 675-703.

Polechová–Storch 2018

Polechová, J.–Storch, D., “Ecological Niche”, *Encyclopedia of Ecology*, Elsevier.

Shea 2013

Shea, J. J., *Stone Tools in The Paleolithic and Neolithic Near East A Guide*, Cambridge University Press.

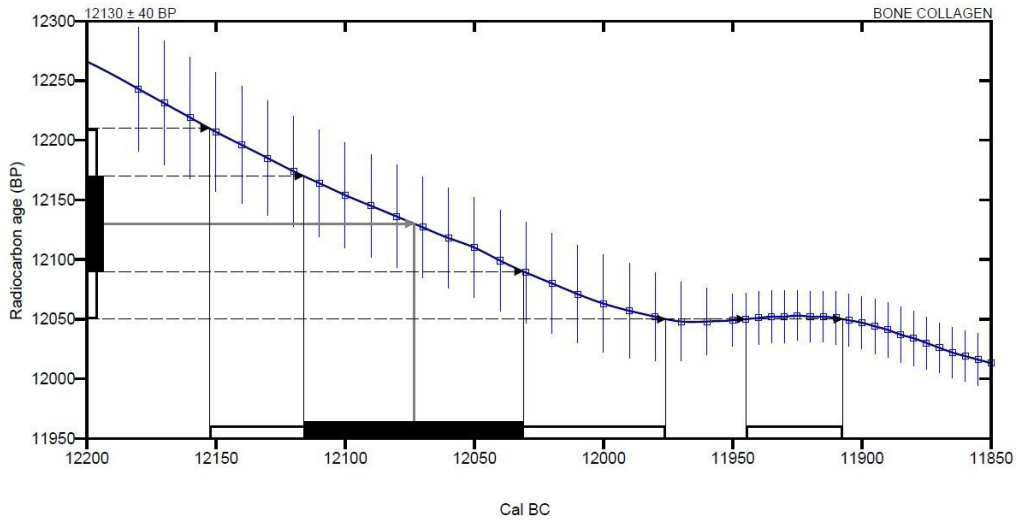
Simpson 1944

Simpson, G. G., *The Tempo and Mode in Evolution*, Columbia University Press.

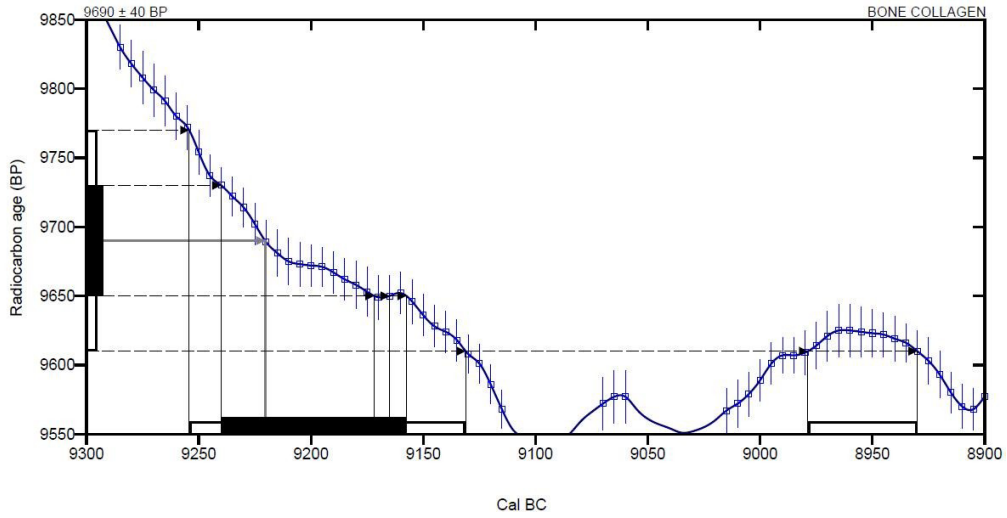
EKLER

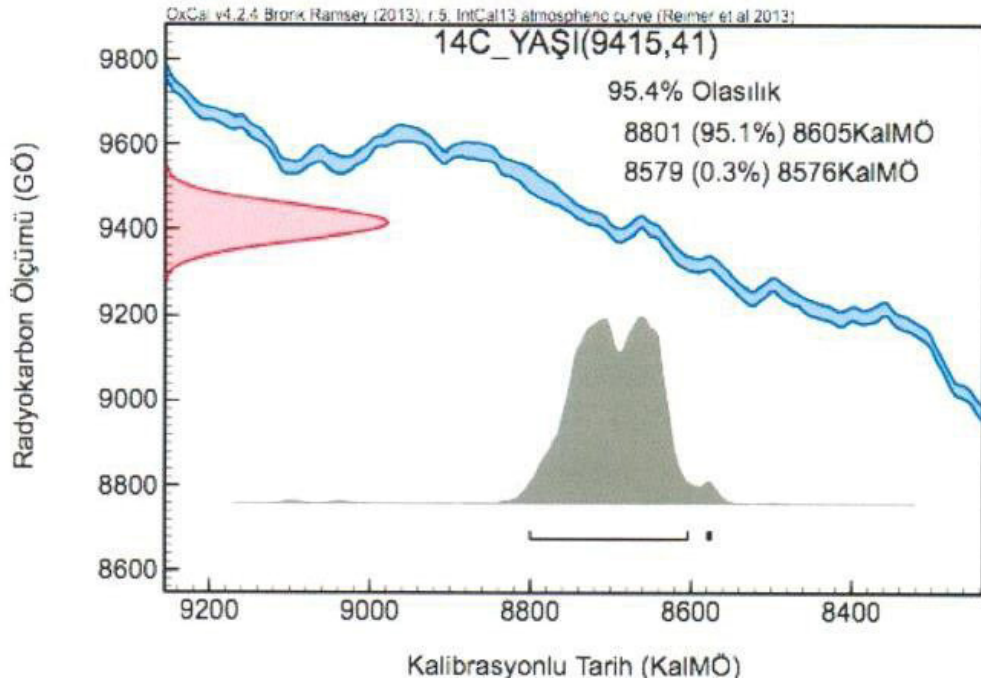
Resim 1. Direkli Mağarası ve Anadolu-Yakın Doğu Coğrafyasında kültürel benzerlik gösteren diğer siteler.

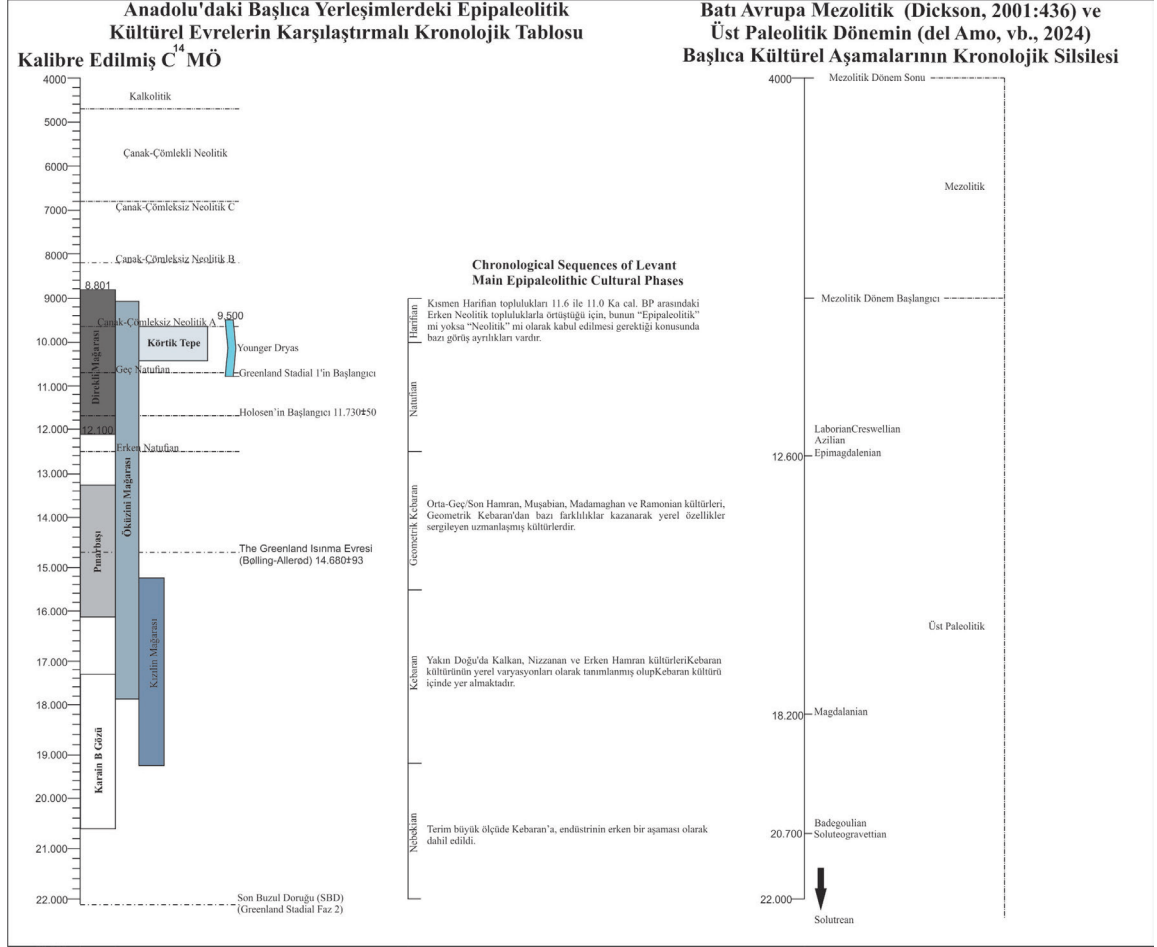
Resim 2. 20.07.2015 tarihli BETA raporu analiz grafiği (DM B5 Plankaresi 7. Arkeolojik Seviye)

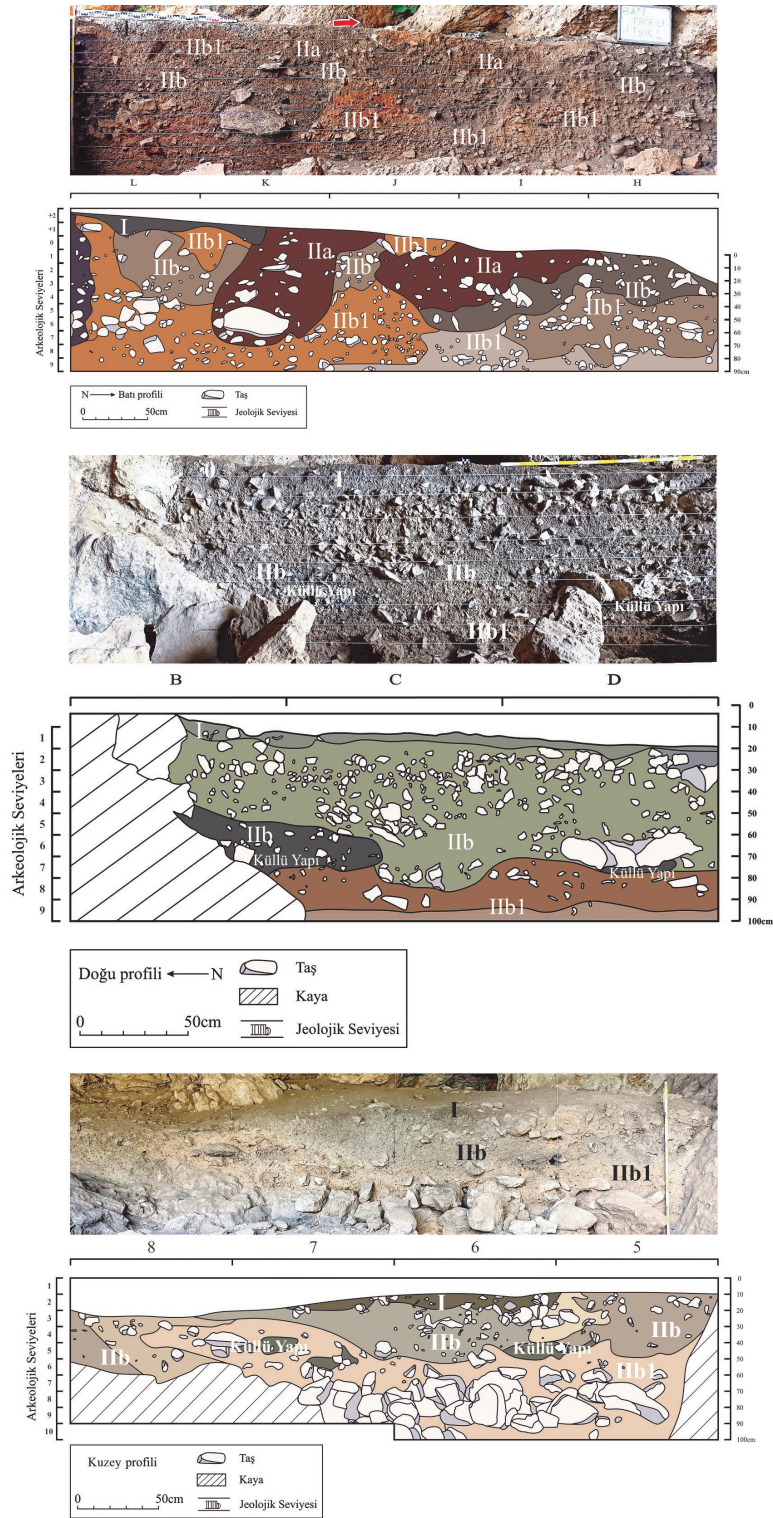
Resim 3. 20.07.2015 tarihli BETA raporu analiz grafiği (DM E4 Plankaresi 4. Arkeolojik Seviye)

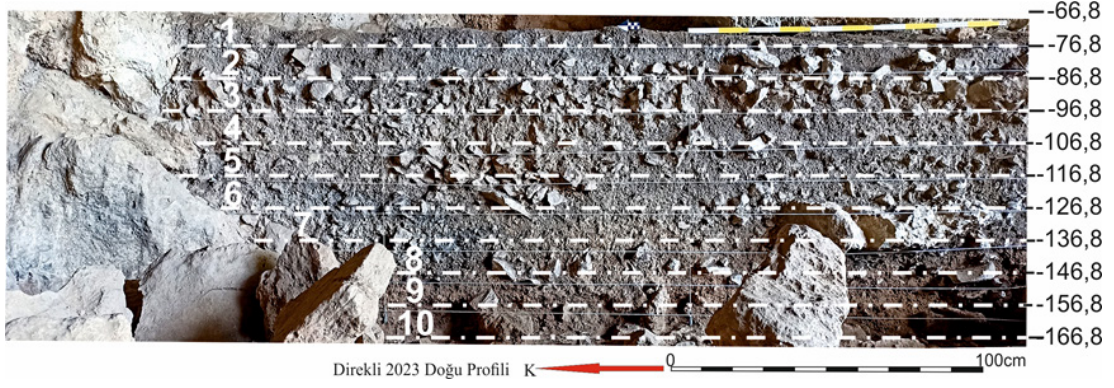
Resim 4. 08.05.2018'de TÜBİTAK MAM'da yapılmış C^{14} analiz grafiği (E13 Plankaresi, 2. Arkeolojik seviye insan el parmak kemiği)

Resim 5. Son Buzul Doruğu ve Holosen Kronolojisi üzerine Anadolu Epipaleolitik ve Neolitik Kronolojisi (Kızılın Mağarası kazılarında ait C¹⁴ tarihlemelerine ilişkin yapılmış kalibre edilmiş iki farklı tarihin 7. ve 12. arkeolojik seviyelere ait olanlarının toplamalarının ortalaması alınarak belirlenmiştir (bk. Kartal 2023, 108) .

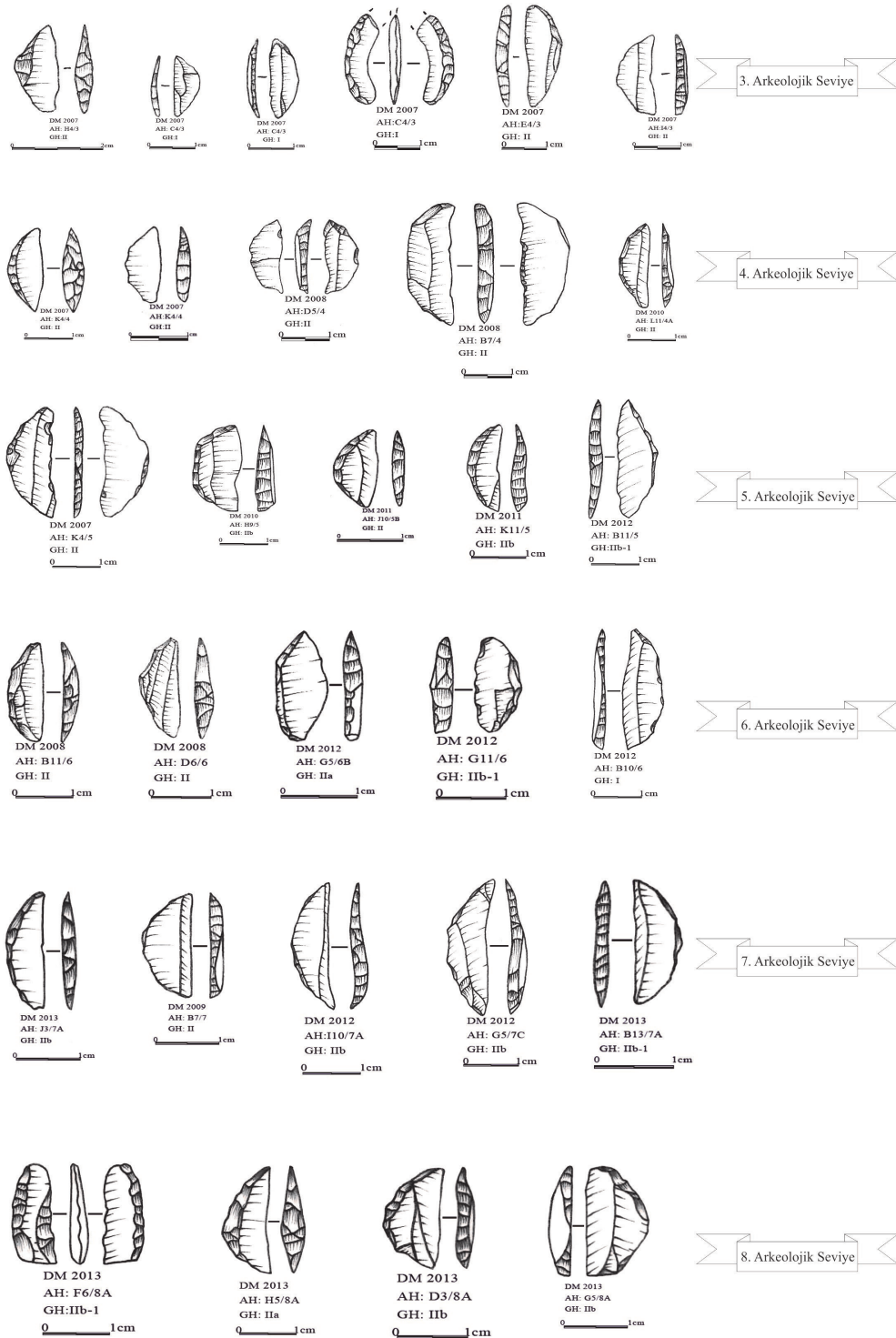
Resim 6. Direkli Mağarası Batı-Doğu-Kuzey Profilleri jeolojik üniteleri

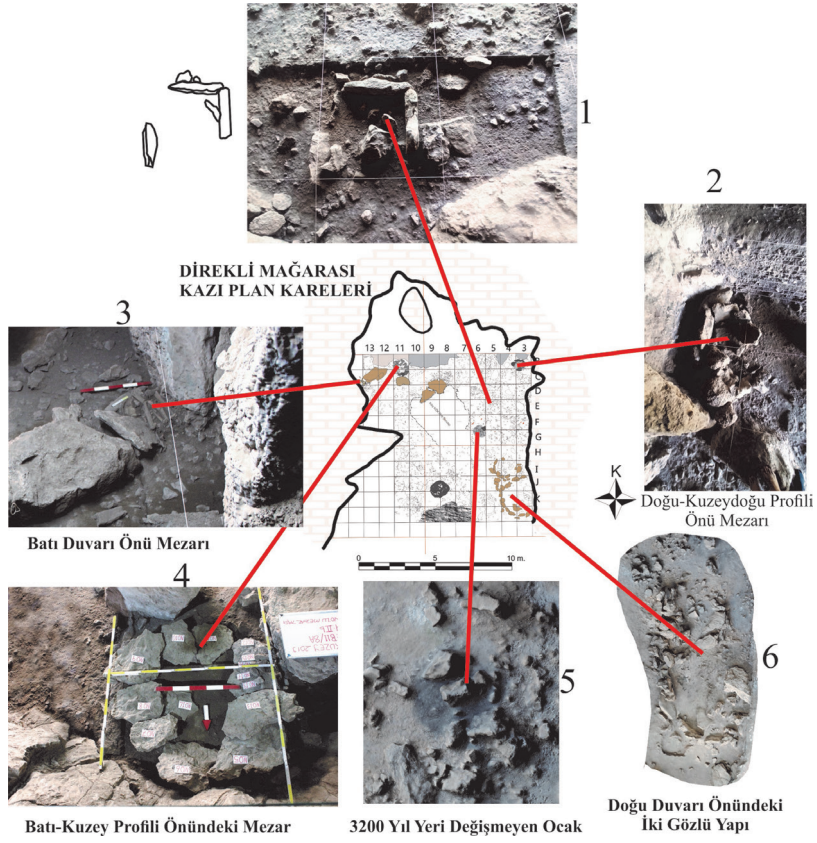
Resim 7. Direkli Mağarası 2007-2023 yılları arasında Doğu Profiline belirlenen tabaklanma durumu

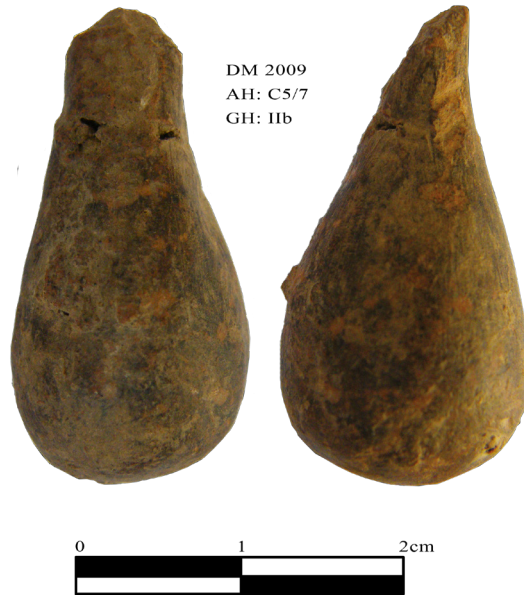
Resim 8. Direkli Mağarası 1. ve 2. Arkeolojik seviyelere ait Orta Çağ metal ok, metal ve cam süs eşyaları

Resim 9. 3. Arkeolojik seviyeden 8A arkeolojik seviyesine kadar stratigrafik olarak geometrik mikrolitiklerden yarımaylar. (Direkli Mağarası Kazıları Çizim Arşivinden alınmıştır. Çizimler Sajad Samii tarafından yapılmıştır.)

Resim 10. Direkli Mağarası'nda kazılar sonucunda açığa çıkarılmış farklı biçim ve işlevlere sahip yapılar

Resim 11. Direkli Mağarası'nda bulunmuş şematize kadın figürini

Resim 12. 1-4. Direkli Mağarası Epipaleolitik dolgularından ele geçmiş, dönemin tanımlayıcısı olmayan ancak bulundukları tabakalardaki davranış modellerini açıklamamızı sağlayan buluntular; 5. Osmanlı Devleti, Sultan Mehmet Reşat dönemi parasının alt ve üst yüz açıklamaları; 6. Batı Duvarı önü mezar buluntusu olta iğnesi

